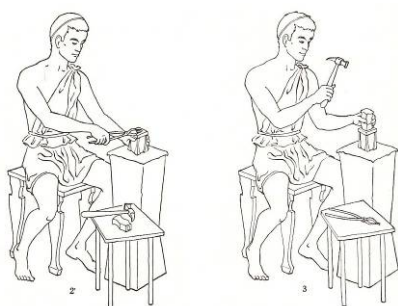

מסתורי המטבעות עם דיוקן לשמאל

גדעון מאיר, חיפה 2008

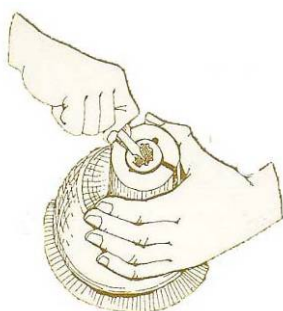

למה ישנם מטבעות עם דיוקנים לשמאל?

במשך שנים עקבתי אחר מטבעות עם דיוקן לשמאל בעניין רב. מאמר בנושא זה שפורסם בשנת 2005 ב – Celator על ידי ג'ון ביטנר (John Bitner) נתן לי חומר רב למחשבה ורצון לבחון את הנושא בעצמי. עבודתו של ביטנר עסקה במסתורי הדינרים עם דיוקן לשמאל שנטבעו במיטבעת רומא הקיסרית. החלטתי להכין סקר המתבסס על מטבעות כסף וזהב קיסריים שנטבעו ברומא החל באוגוסטוס (27 לפסה"נ – 14 לסה"נ) וכלה באלכסנדר סוורוס (222–235 לסה"נ). אני מקווה כי תוצאות הסקר יענו לשאלה מי ולמה טבעו דינרים עם דיוקן לשמאל.

בסקר שערך כותב ביטנר כך:

"בעת ביקור במוזיאון, אתר באינטרנט או בקטלוגים של מכירות אפשר לראות כי הרוב המוחלט של הדינרים הרומאים הנם עם דיוקן לימין, לעיתים רחוקות ניתן לראות דינר עם דיוקן לשמאל. במשך שנים הייתי סקרן לסיבה שגרמה לתופעה זו. הדעה המקובלת לדינרים עם דיוקן לשמאל הינה, כי הדבר תלוי בחרט הרושמות, האם הנו ימיני או איטר יד ימין.

השערה ראשונה:

חרטי רושמות ימניים מכינים רושמות עם דיוקן לשמאל, אשר בעת הטבעת המטבע מפיקים מטבע עם דיוקן לימין. חרטי רושמות איטרים חורטים רושמות עם דיוקן לימין, אשר בעת הטבעת המטבע מפיקים מטבע עם דיוקן לשמאל

הכנת תרשים רושמה,
דיוקן לשמאל

הכנת רושמה, דיוקן
לשמאל

דוגמת טביעה, דיוקן
לימין

מחקרים שבוצעו מצביעים על כך כי 10 עד 15 אחוזים מהאוכלוסייה הנם איטרים, דבר שלכאורה מחזק את הטענה שפעילות חורט הרושמות בימין או בשמאל הינה הסיבה לדינרים עם דיוקנים לשמאל.

איטיר יד ימני.

אדם "שמאלי" - ששולט ביד שמאל יותר מאשר ביד ימין, או מי ששולט בזריזות ובמיומנות בשתי ידיו, כאילו שתיהן ימניות. הפועל אטר פירושו לקשור, לסגור. מקור הביטוי 'איטיר יד ימין': מי שקושר את יד ימין כדי לשפר את ביצועי יד שמאל שלו, משמע שהאיטירות היא תכונה מלידה או תכונה נרכשת באימונים.

בסקר שערכתי במשך שנתיים באתרי האינטרנט של **eBay**, **V-Coins** ו- **CNG**, וכן בקטלוגים של **Jean Elsen**, בחנתי מעל ל- 8000 דינרים ולהפתעתי מצאתי כי רק 1.34% דינרים היו בעלי פנים לשמאל (טבלא 1) ולא כ- 10% לפי הדעה הרווחת.

טבלא מס '1: ממצאי דינרים עם דיוקן לשמאל (מתוך ביטנר)

שליט	סה"כ	דיוקנים לשמאל	באחוזים
אוגוסטוס	419	32	7.6
נרו קלאודיוס דרוסוס	6	6	100
קלאודיוס	54	3	5.6
נרון	132	1	0.8
גלבה	98	2	2
אותו	82	4	4.9
ויטליוס	174	1	0.6
אספסיאנוס	587	24	4.1
טיטוס	196	6	3.1
דומיטיאנוס	427	5	1.2
טריאנוס	437	3	0.7
הדריאנוס	410	8	2
סבינה	47	2	4.3
אליוס	43	1	2.3
אנטונינוס פיוס	339	2	0.6
פאוסטינה סניור	160	1	0.6
מרקוס אורליוס	195	1	0.5
פאוסטינה ג'וניור	153	2	1.3
לוקיוס ורוס	98	1	1
ספטימיוס סוורוס	828	6	0.7
יוליה דומנה	312	2	0.6
קרקלה	580	1	0.2

בסקר נוסף שערכתי על דינרים שנטבעו ברומא על ידי 76 קיסרים, בני ביתם ואישים חשובים התגלה כי רק ל - 22 מהם יש מטבעות עם דיוקן לשמאל. לא ניתן להסביר באופן מניח את הדעת מדוע דינרים עם דיוקן לשמאל מופיעים רק אצל 22 מתוך 76 קיסרים, בני ביתם ואישים חשובים, ואצל הנותרים אינם מופיעים כלל. במשאל שעשיתי אצל מורי ציור בקשר לתכונות מיוחדות של ציירים איטרים בעת ציור דיוקנים, התשובה הייתה שלילית. לדעתם אין לציירים אלו תכונות ציור שונות מהציירים הימניים.

לאור הסקרים והבדיקות שנעשו נראה כי התיאוריה של חרט רשומות איטר אינה הסיבה לטביעת מטבעות עם דיוקן לשמאל.

השערה שניה:

השערה נוספת עלתה בעת שהשתתפתי בשיעור לציור בסדנה אשר בטוסקנה. בעת שהתבוננתי בציירים שעמדו לצייר פסל חזה (bust) שמתו לב למיקום עמדתם ביחס לפסל החזה. תיארתי לעצמי את חרטי הרושמות בבואם להכין סקיצות מתוך פסל חזה לשם הכנת רושמות חדשות. הדרך היחידה ששני חרטי רושמות יכלו לעבוד בצוותא, הינה לשבת משני צידי פסל החזה, כלומר מימינו ומשמאלו, וכפי שכבר ציינו לעיל, מי שישב בצד ימין, הכין רושמה לשמאל וטביעת דינר ימין, ומי שישב משמאל הכין רושמה לימין וטביעת דינר לשמאל.

הדרך להוכחת אפשרות זו הייתה למצוא דינר של קיסר או קיסרית ששני צידי הדיוקן אינם זהים.

בעת שלמדתי ברומא את סודות הדיוקנים של הפסלים הרומיים הקיסריים, מצאתי כי הדיוקנים הנם סימטריים ומראה הדיוקן מימין זהה למראה הדיוקן משמאל, למעט פסל אחד של פאוסטינה סניור שתסרוקתה אינה סימטרית (ראה איורים 1,2,3), לא נשאר לי אלא למצוא דינר של פאוסטינה עם תסרוקת לא סימטרית.

איורים 1,2,3

איורים 6-7: פסל של פאוסטינה

בדינר עם דיוקן לשמאל, שרכשתי באתר eBay, (איור 4) אפשר לראות שהתסרוקת אינה זהה לדינר עם דיוקן לימין (איור 5).

איור 5

איור 4

שני דינרים אלו מאששים את ההנחה כי חורט הרושמות שישב מצדו הימני של פסל החזה הכין רשומה עם דיוקן לשמאל, וכי חורט הרשומות שישב מצדו השמאלי של פסל החזה הכין רשומה עם דיוקן לימין. ברור כי שני חרטי רושמות עבדו בעת ובעונה אחת על פסל חזה, מימין ומשמאל, וכבר נאמר לעיל כי מי שישב בצד ימין טבע דינר עם דיוקן לימין ומי שישב בצד שמאל טבע דינר עם דיוקן לשמאל."

עד כאן עבודתו של ביטנר שפורסמה ב – Celator בשנת 2005

לאחר שהצגתי את עיקרי עבודתו של ביטנר ומסקנותיו, ברצוני להציג את הסקר שהכנתי, שבו אני מערער על קביעתו כי מקום ישיבתו של הצייר או חרט הרושמה הוא שקובע את תצורת דיוקן הקיסר, לימין או לשמאל. הסקר בוצע במטבעות זהב וכסף שנטבעו ברומא על ידי הקיסרים ובני משפחותיהם.

מנקודת ראותו של צייר דיוקנים

דרור אוסלנדר שהגו מורה מוסמך לאומנות, צייר דיוקנים בעל ידע וניסיון רב, נענה ברצון לשאלתי האם הוא כאומן יוכל להציג את סדר קבלת ההחלטות לציור דיוקנים מנקודת ראותו של צייר. להלן תשובתו:

"התבקשתי להתייחס לשיקולים ולהחלטות הנעשות תוך כדי ציור דיוקנים בכיווני מבט שונים והטיות פנים שונות. בראש ובראשונה קיימים שיקולים אסתטיים של מראה הדמות, לפי דרישת המזמין המצויר או לפי ראות עיניו של הצייר. לעיתים צוירו פורטרטים של שני צידי הדמות והמזמין היה בוחר את הדיוקן המועדף.

דרוסוס הקטן

כדוגמא, ניתן להביא את לורנצו מדיצי שאפו היה שבור, שביקש מלאונרדו, צייר החצר שלו, לצייר אותו כאשר הוא מביט לצד שמאל, ובלבד שלא יראה פגם פניו. כמובן שקיימים גם שיקולי תאורה, כאשר היא איננה ניתנת לשליטתו של הצייר, צריך הצייר לתפקד בהרמוניה עם התאורה. במידה והציור נעשה בפורום של קבוצת ציירים גדולה, ישנם אילוצים של מיקום גיאוגרפי של הצייר בחלל ביחס לדמות המצוירת ולעיתים נאלץ הצייר להתפשר על כיוון מבט מסוים. אפשר לומר כי אם לא

ניתנו לצייר הוראות ברורות בקשר לציור הדיוקן לימין או לשמאל, יכול היה הצייר לבחור את הדיוקן על פי אחד המצבים המוזכרים לעיל, לימין או לשמאל."

קאראקלה

לאור כל האמור לעיל, לא ניתן לקבוע אם ההחלטה על תצורת הדיוקן לימין או לשמאל התקבלה על פי החלטתו של הצייר או של חרט הרושמה במהלך עבודתם, או שהתקבלה על ידי סמכות עליונה.

סקר מטבעות עם דיוקנים לשמאל על פי השושלות.

מתוך קטלוגים של מכירות פומביות, אתרי אינטרנט של סוחרים מטבעות ומכירות פומביות, האוסף שלי.

השושלת היוליו-קלאודית (27 לפסה"נ–68 לסה"נ)

הקיסר	זהב	כסף	סה"כ
אוגוסטוס	5	59	64
טיבריוס	0	1	1
קליגולה	3	0	3
קלאודיוס	3	2	5
נרון	6	4	10
נרו קלאודיוס דרוסוס	4	6	10
דרוסוס	2	3	5

41

מלחמת האזרחים (68–69 לסה"נ)

הקיסר	זהב	כסף	סה"כ
גלבה	0	18	18
אותו	0	3	3
ויטליוס	8	8	16

השושלת הפלאוית (69–96 לסה"נ)

הקיסר	זהב	כסף	סה"כ
אספסיאנוס	8	25	33
טיטוס	3	14	17
דומיטיאנוס	1	8	9
דומיטיה	1	0	1

הקיסרים המאומצים והשושלת האנטונינית (96–192 לסה"נ)

הקיסר	זהב	כסף	סה"כ
נרווה	0	0	0
טריאנוס	0	3	3
הדריאנוס	10	47	57
סבינה	4	3	7
אליוס קיסר	2	4	6
אנטונינוס פיוס	14	16	30
פאוסטינה סניור	8	1	9
מרקוס אורליוס	6	4	10
פאוסטינה הצעירה	3	3	6
לוקיוס ורוס	2	1	3
קומודוס	1	1	2

השושלת הסוורית (193–235 לסה"נ)

הקיסר	זהב	כסף	סה"כ
ספטימיוס סוורוס	2	4	6
יוליה דומנה	0	1	1
קראקלה	2	1	3
גטה	0	1	1
מקרינוס	0	0	0
אלגבלוס	2	0	2
סוורוס אלכסנדר	0	0	0

לצורך הצלבה ואימות ממצאי הסקר הרחיבתי את הסקר למטבעות מתוך RIC, כרכים I, II, III, IV

השושלת היוליו-קלאודית.

אוגוסטוס (27 לפסה"נ–14 לסה"נ)

מיטבעות: אמריטה (ספרד), לוגדונום (צרפת)
תקופה: 19 לפסה"נ–4 לסה"נ

דיוקן לשמאל כזהב	דיוקן לשמאל ככסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
24	49	208	73 (35%)	45

מיטבעת רומא

תקופה: 17 לפסה"נ–4 לסה"נ

דיוקן לשמאל כזהב	דיוקן לשמאל ככסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
1	1	39	2 (5%)	45

טיבריוס (14–37 לסה"נ)

מיטבעת לוגדונום

דיוקן לשמאל זהב	דיוקן לשמאל כסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	30	0	24

מיטבעת רומא: נמצא כי לא נטבעו דינרים ברומא, אך נטבעו מספר גדול של מטבעות בערכים אחרים עם דיוקנים לשמאל.

סיכום: בימי אוגוסטוס טבעו מיטבעות אמריטה, ולוגדונום מספר רב של מטבעות עם דיוקנים לשמאל. כמו כן קימת תופעה מעניינת של טביעה לימין ולשמאל של אותו דינר (מספר זהה ב – RIC). במיטבעת רומא טבעו מספר קטן ביותר של דיוקנים לשמאל. טיבריוס לא טבע מטבעות זהב וכסף ברומא.

מלחמת האזרחים (68–69 לסה"נ)

גלבה (68–69 לסה"נ)

מיטבעות בספרד, גליה ולוגדונום
תקופה: 68 לסה"נ

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
2	8	94	10 (10.6%)	2

מיטבעת רומא
תקופה: 68–69 לסה"נ

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
3	9	92	12 (14.1%)	2

אותו (69 לסה"נ)

מיטבעת רומא
תקופה: 69 לסה"נ

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
1	2	24	3 (12.5%)	1

ויטליוס (69 לסה"נ)

מיטבעה בספרד

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
23	7	38	30 (78.9%)	1

מיטבעות גליה ולוגדונום

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	17	0	1

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	43	0	1

סכום: גלבה טבע מספר רב של דינרים בספרד, גליה, לוגדונום ורומא בהם דיוקנים לשמאל. אותו טבע דינרים במיטבעת רומא בלבד, בהם דיוקנים לשמאל. ויטליוס טבע דינרים בספרד, גליה, לוגדונום ורומא. מספר רב של דיוקנים לשמאל נטבעו בספרד בלבד. כל הקיסרים טבעו דינרים עם דיוקנים לשמאל.

השושלת הפלאוית

אספסיאנוס (69–79 לסה"נ)

מיטבעה בספרד

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
73–69	0	101	0	0
74	1 (5.8%)	17	0	1
77–75	1 (0.8%)	12	1	0
79–77	20 (40.8%)	49	13	7
	22 (12.2 %)	179	סה"כ	

מיטבעת רומא

תקופה: 69–79 לסה"נ

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
73–69	0	95	0	0
79–74	22 (25.8%)	86	14	8
	22 (12.1 %)	181	סה"כ	

טיטוס (79–81 לסה"נ)

מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
3	12 (19%)	63	9	3

דומיטיאנוס (81–96 לסה"נ)

מטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
83–81	0	40	0	0
86–84	4 (5.1%)	78	2	2
89–87	20 (35.7%)	56	18	2
96–90	0	67	0	0
	24 (10 %)	241	סה"כ	

סכום: אספסיאנוס טבע מספר רב של מטבעות בספרד וברומא ובהם דיוקנים לשמאל.

טיטוס טבע מטבעות ברומא בלבד, בהם דיוקנים לשמאל.
דומיטיאנוס טבע מטבעות ברומא בלבד, בהם דיוקנים לשמאל.
כל הקיסרים טבעו דינרים עם דיוקנים לשמאל, ונראה שחשיבותה של מיטבעת רומא עולה, מכך שטיטוס ודומיטיאנוס טבעו דינרים ברומא בלבד.

הקיסרים המאומצים והשושלת האנטונינית

נרווה (96–98 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	67	0	3

טריאנוס (98–117 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	71	0	102–98
5	3	165	8 (5%)	111–103
1	0	156	1 (0.6%)	117–112
	סה"כ	392	9 (2.2%)	

הדריאנוס (117–138 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
2	6	185	8 (4.3%)	122–117
			לא נטבעו מטבעות	125–122 (מסעו הראשון: 125–121)
2	2	56	4 (7.1%)	128–125 (מסעו השני: 128)
			לא נטבעו מטבעות	132–128 (מסעו השלישי)
3	14	22	17 (77.2%)	134–132
11	22	124	33 (22.6%)	138–134
5	6	66	11 (16.6%)	RIC Class E (ללא ציון שנה)
	סה"כ	453	73 (16.5%)	

סבינה

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
4	4	55	8 (14.5%)	

אליוס קיסר
מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
	7 (2.9 %)	24	2	5

אנטוניוס פיוס (138–161 לסה"נ)
מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
138-139	18	357	11	7
140-144	16	156	2	14
145-161	10	244	2	8
	44 (5.8 %)	757	סה"כ	

פאוסטינה סניור
מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
139-141	9 (3.9 %)	229	3	6

פאוסטינה ג'וניור
מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
	11 (9 %)	121	4	7

מרכוס אורליוס (161–180 לסה"נ)
מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
180-161	1 (0.2 %)	432		1

לוקיוס וורוס (161–169 לסה"נ)
מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
169-161	4 (2.5 %)	155		4

אחיו של מרכוס אורליוס, שישמש כקיסר שני במקביל.

קומודוס (180–192 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
2	2	324	4 (1.2 %)	180-192

לסכום: נרווה לא טבע מטבעות עם דיוקנים לשמאל.

טריאנוס טבע 9 מטבעות עם דיוקן לשמאל.

הדריאנוס טבע מספר רב של מטבעות עם דיוקנים לשמאל.

אי אפשר להתעלם מחוסר השוויון של מספר המטבעות עם דיוקנים לשמאל שטבעו שלושת הקיסרים, וזאת למרות השתייכותם לשושלת זהה, המשך והעברת שלטון סדורה.

השושלת האנטונינית טבעה מספר נמוך ביותר של דיוקנים לשמאל.

השושלת הסוורית

ספטמיוס סוורוס (193–211 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	116	0	193–200
2	1	243	3 (1.2%)	200–211
	סה"כ	359	3 (0.8%)	

קרקאלה (211–217 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	154	0	196–208
2	1	280	3 (1.0%)	209–217
	סה"כ	434	3 (0.6%)	

נולד בשנת 188 לספירה, בשנת 195 אומץ על ידי משפחת מרכוס אורליוס, נטבעו מטבעות על שמו לפני להיותו קיסר בשנת 211, ולאחר מכן.

גטה (211 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	1	132	1 (0.7 %)	198–211

נולד בשנת 189 לספירה, נטבעו מטבעות על שמו לפני להיותו קיסר בשנת 211, השנה בה נרצח.

מאקרינוס (211–218 לסה"נ)

מיטבעת רומא

דיוקן לשמאל בזהב	דיוקן לשמאל בכסף	סה"כ מטבעות	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	שנות שלטון
0	0	91	0	217–218

דיאדומניאן
מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
	0	17	0	0

נולד בשנת 208 לספירה, נרצח בשנת 217.

אלגבולוס (218–222 לסה"נ)

מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
222-218	0	155	0	0

מיטבעת אנטיוכיה

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן לשמאל בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
222-218	2 (4.6%)	43	0	2

סוורוס אלכסנדר (222–235 לסה"נ)

מיטבעת רומא

שנות שלטון	סה"כ מטבעות עם דיוקן לשמאל	סה"כ מטבעות	דיוקן בכסף	דיוקן לשמאל בזהב
235–222	0	166	0	0

לסכום: קיסרי השושלת הסוורית טבעו מספר קטן ביותר של דיוקנים לשמאל. בולטת לעין הירידה במספר המטבעות עם דיוקנים לשמאל של שושלת זו לעומת הקיסרים המאומצים.

טבלת השוואת סקר מטבעות עם דיוקנים לשמאל בין קטלוגים ל- RIC

סקר קטלוגים		סקר RIC			
באחוזים	דיוקנים לשמאל	באחוזים	דיוקנים לשמאל	סה"כ	הקיסר
26.3	65	30.3	75	247	אוגוסטוס
0.03	1	0	0	30	טיבריוס
9.6	18	12.3	23	186	גלבה
12	3	12	3	24	אותו
14.2	14	35.7	35	98	ויטליוס
9.1	33	12.2	44	360	אספסיאנוס
25.3	16	19	12	63	טיטוס
2.9	7	9.9	24	241	דומיטיאנוס
0.7	3	2.2	9	392	טריאנוס
11.9	54	16.1	73	453	הדריאנוס
5.3	24	7.3	31	424	אנטונינוס פיוס
0.01	5	0.08	3	359	ספטימיוס סוורוס
0.06	3	0.09	4	434	קראקלה
0.07	1	0.05	7	132	גטה

טבלה זו כוללת רק קיסרים שטבעו מספר מהותי של מטבעות עם דיוקן לשמאל

סיכום לפי שושלות

השושלת היוליו-קלאודית: אין אחידות במספר המטבעות עם דיוקן לשמאל של הקיסרים, וזאת למרות השתייכותם לשושלת זהה, המשך והעברת שלטון סדורה. אוגוסטוס טבע מטבעות עם דיוקנים לשמאל ביחס של 30 % מסך כל המטבעות, טיבריוס לא טבע כלל.

מלחמת האזרחים: שלשת הקיסרים טבעו מטבעות עם דיוקנים לשמאל, בין 12 % ל- 35 % מסך המטבעות.

השושלת הפלאווית: שלשת הקיסרים טבעו דיוקנים לשמאל, בין 10 % ל- 19 % מסך המטבעות.

הקיסרים המאומצים והשושלת האנטונינית: אין אחידות במספר המטבעות עם דיוקן לשמאל: טריאנוס טבע 2.2 %,

הדריאנוס 16.1 %, אנטונינוס פיוס 7.3 % מסך כל המטבעות ושאר הקיסרים טבעו מספר קטן ביותר.

השושלת הסוורית: הסוורים טבעו מספר קטן ביותר של מטבעות עם דיוקנים לשמאל.

ממצאי סקר מטבעות עם דיוקנים לשמאל בין קטלוגים לבין ה- RIC

הטבלאות של שני סקרי המטבעות, מתוך קטלוגים וספרי ה- RIC, מצביעות על כך שבסקר הקטלוגים נמצאו מספר רב של מטבעות עם דיוקנים לשמאל ביחס לסקר ה- RIC. (השוואה לטבלא מס' 1 של ביטנר) ניתוח תוצאות הסקר מצביע על כך שקיסרים מסוימים טבעו מספר רב של מטבעות עם דיוקנים לשמאל, ואילו אחרים טבעו מספר קטן, או לא טבעו כלל. נתון זה מחזק את הדעה כי לא חרטים איטרי יד ימין, ולא מיקום חרט הרושמה לצד ימין או שמאל של פסל הדיוקן הם שקבעו את תצורת הדיוקן שבמטבע. את התשובה לשאלה מי ולמה טבעו מטבעות עם דיוקנים לשמאל, יש לחפש במערכת הארגונית והשליטה של המיטבעות הקיסריות, אשר היו כפופות לקיסר עצמו.

לקיסר ולנציגיו הייתה הזכות לקבוע את תצורת המטבע, סוג המתכת והכמויות הנדרשות, ועל כך להלך.

המטבעות בהיסטוריה

מההיבט הארכיאולוגי מספרות לנו המטבעות העתיקות את תולדות זמנן, אירועים היסטוריים חשובים, מיתוסים, נתונים על חיי היום יום, ארכיטקטורה ולעיתים אירועים שלא ידועים ממקורות אחרים על הקיסרים והאימפריה. החומר הדרוש במיטבעות קיסריות אינו רב, ורובו מצביע על סדר קבלת החלטות ברמה קיסרית או באחריותו, פיקוח על כל שלבי טביעת המטבעות, החל בסוג המתכת וערך המטבע, כמות המטבעות, הכתוביות והסמלים, הכנת הרושמות ועיצובם. טכניקת הכנת המטבעות ידועה מתוך הספרות הקיימת, אולם התייחסות לסדר קבלת החלטות הקובעת את עיצוב המטבע, תצורת הדיוקן והכתובות בדינרים

לוקה בחסר. ישנה קבוצת אנשים שאנו יודעים עליהם מעט והם מנהלי המיטבעות, האומנים, מנהלי, עובדי ויוצרי המטבעות, העבדים הנשכחים של העולם העתיק.

המבנה הארגוני של המיטבעות הקיסריות

קיים מידע על מנהלי ועובדי המטבעות בתקופתו של טריאנוס. לצד פסלים שהוצבו לכבודו נמצאו כתובות עם רשימת שמות ותפקידים של עובדי המיטבעה שתרמו את הפסלים, כמו כן נמצאו כתובות על גבי מצבות וסרקופגים בבתי קברות. כתובות אלו מספקות לנו מידע על מבנהו הארגוני ותפקודו של מערך המיטבעות הקיסריות. סוכניו האזרחיים של הקיסר היו כפופים לו בקבלת ההחלטות לבחירת ערכי מטבעות זהב וכסף ותצורתם. המיטבעות היו מאורגנות במתכונת של שש מחלקות (אופיציות, *officinae*) שהיו אחראים לכל שלבי הייצור של המטבעות.

סמכות הטביעה

סמכות הטביעה של מטבעות זהב וכסף הייתה נתונה בידי הקיסרים. מטבעות הברונזה היו בסמכותו של הסנט. ועדה של שלושה אנשים שמונתה על ידי הקיסר הייתה בעלת סמכות עליונה על טביעת מטבעות מברונזה, כסף וזהב:

tres viri aere argento auro.

סמכותם לקביעת עיצוב המטבע, הכתוביות, סוג המתכת וכמות המטבעות, הייתה כפופה להחלטות הקיסר. סמכות ועדה זו נשמרה עד לאמצע המאה השלישית.

מנהלת המיטבעות

מנהל האוצר הקיסרי
סוכן המטבעות.
סגנו של סוכן המטבעות.
המפקח על המטבעות.

מנהלת המיטבעה

מועצת המיטבעה
מנהל המיטבעה
סגן מנהל המיטבעה
מנהל חשבונות
פקידים
מנהל המלאי
מנהל המישלוחים
אחראי על איכות ואריזת המטבעות למשלוח

תהליך הכנת הרושמות וטביעת המטבעות

בטחון וסודיות במיטבעות בעת הקדומה היו בעלי חשיבות עליונה. רושמות שניזוקו או נשברו הושמדו באופן מבוזר. בזמן שרושמות הגב נשארו בסוף יום העבודה במיטבעה באחריותו של מנהל העבודה, הרי רושמת הפנים שהנה בעלת ערך רב יותר הן מהבחינה הערכית והן בהיותה נושאת את הדיוקן הקיסרי, הייתה מוחזרת בסוף כל יום עבודה לאחסון במקום שמור היטב. השלב הראשוני של הכנת תרשים הרושמה נעשה בידי צייר, אומן הכנת דיוקנים או על ידי חרט הרושמה.

העובדים בהכנת הרושמות.

צייר
אומן הכנת דיוקנים
פסל אומן
חרט רושמות אומן
חרט כיתוביות ברושמות
שוקלי הרושמות

עובדי המיטבעה.

מנהל עבודה

מנהלי משנה

מנהלי עבודה בטביעה

שוקלי הדסקיות

יוצקי ומחממי הדיסקיות

מניחי הדיסקיות בין הרושמות

מכה בפטיש / טובע

עוזרו של המכה בפטיש / טובע

ידוע לנו כי בין עובדי המיטבעות היו אזרחי רומא ואף עבדים, לא ידוע לנו האם אותם עובדים טיפלו במטבעות ברונוזה, כסף וזהב או שהייתה הפרדה ביניהם. בתקופתו של אורליאנוס מרדו עובדי מיטבעות של מיטבעות רומא ואנטיוכיה, בהנהגתו של הפקיד הבכיר פליקסימוס בשרות הציבורי. המרד דוכא לאחר שכ – 7000 חיילים נפלו במערכה.

סיכום

סקר המטבעות עם דיוקנים לשמאל מן השושלת היוליו-קלאודית ועד השושלת הסוורית מצביע על אי אחידות בין קיסרים שטבעו כמות רבה, מעטה, או כלל לא של מטבעות עם דיוקנים לשמאל כפי שניתן היה לראות בטבלאות. הסקר בוצע מתוך קטלוגים של מכירות פומביות, אתרי אינטרנט של סוחרים מיטבעות, אתרי אינטרנט למכירות פומביות, האוסף שלי, ומתוך כרכי ה-RIC.

לאור תוצאות הסקר ניתן להצביע בוודאות כי לא נתונים אישים כגון איטרות יד ימין, מיקום מושבו של הצייר או חרט הרושמה ביחס לפסל הדמות שממנו נלקחו הדוגמאות הם אשר קבעו את תצורת דיוקן הקיסר במטבעה לימין או לשמאל. הספרות העוסקת במערכת המנהלית והטכנית של המיטבעות הקיסריות, מצביעה על מערכת פיקוח הדוקה שמקורה בקבלת החלטות ברמה קיסרית או באחריותו, פיקוח על כל שלבי טביעת המטבעות, החל בסוג המתכת וערך המטבע, כמות המטבעות, דיוקן הקיסר, הכתוביות והסמלים וכלה בפיקוח על הרושמות.

יש להניח כי עם תום כהונתו של הקיסר היוצא ותחילת כהונתו של הקיסר החדש, הוחלפו בעלי התפקידים הבכירים באנשי הנאמנים של הקיסר החדש.

1. **ועדה של שלושה אנשים** שמונתה על ידי הקיסר הייתה בעלת סמכות על טביעת מטבעות מברונזה, כסף וזהב. הועדה הייתה מינוי קיסרי, שחבריה הוחלפו או אושרו על ידי הקיסר החדש.
2. **מנהלת המיטבעות** כללה את מנהל האוצר הקיסרי, המפקח על המטבעות וסוכן המטבעות שהיו אחראים על כל המיטבעות. מנהלת המיטבעה הייתה מינוי קיסרי, שאנשי הוחלפו או אושרו להמשיך בתפקיד.
3. **עובדי המיטבעה**, החל במנהל וכלה בעוזרו של המכה בפטיש, לא היו מושפעים מחילופי השליטים הקיסריים ומלאו את תפקידם בנאמנות לקיסרים המתחלפים. כפי שנאמר - אומנותם הינה נאמנותם.

בסמכות מי הייתה קביעת תצורת המטבעות ?

על פי תוצאות הסקר ניתן לקבוע כי:

- ✓ **טביעת מטבעות עם דיוקנים לשמאל אינה אחידה אצל הקיסרים השונים.**
- ✓ **מיקום ישיבתם של הצייר או חרט הרושמה לא השפיעו על כוון הדיוקן במטבע.**
- ✓ **מערכת המיטבעות / מיטבעה מצביעה על מבנה ארגוני ושליטה מלאה בתהליך הכנת המטבעות.**
- ✓ **ההחלטה על תצורת המטבע על כל מרכיביו הייתה נתונה בידי הקיסר והנציגים שמונו על ידו.**

השפעות הקיסר או האומן בספרות.

(ציטוט מתוך הספר " סופר המלך " מאת יוסף אריכא, מסדה 1966)

אלכסנדר מוקדון, מחזיר את דוגמת המטבע לליזיפוס (פסל החצר) ואומר:
אמנם פני עלם לי, אך יש וגם אזעם, ומראה פני חמור יותר. הבא לי דוגמא אחת שבה מחצית קלסרי תבטא גם את פני השליט ולא רק את פני הנער החולם המביט בתום נעורים נוכח פני תבל בהתמוטטותה.
אעשה כמצוותך, המלך. ארסן את קוצר רוחי כדי לשוות לקלסתרך את הביטוי הנאות .....
הן כבן 40 אתה, ליזיפוס. גם השנים מקנות לאומן את הניסיון ומעניקות לו את הכוח לפרוץ ולהפוך את הנמנע למעשה קיים.....
לפיכך מלכי, קצר רוח הוא האומן. כי מעיקה עליו המעמסה והתשוקה להפוך את חלומו הנמוג ליצור נושם וחי.
אך יש ודומה הוא לרודף אחרי שלג בקיץ...
משמע לא קלים חיי האומן כפי שהם נראים לעין נוכח פסליו.
מאבק מיגע עד בוא יומו האחרון אשר ישחרר אותו מיסורי היצירה.
מעולם לא חסרה יוון בני אדם הנגועים ביצר זה של יצירה.
לאושרה של יוון ולהוותם של יוצריה.
כלום יגרע חלקם וכבודם?
גם ביוון, מלכי, אין כבודם שקול כנגד האתלטים המנצחים במשחקים האולימפיים. סופוקלס בניצחונותיו במה נחשב הוא לעומת אתלט ? הללו כבוד אלים חולקים להם, והללו, יש וירגמו, או יקנסו.
ניצב על עומדו, בכפו המטבע עם דמות דיוקנו של אלכסנדר, מהרהר לעצמו:
אין הוא אוהב להופיע צעיר מידי למראה... אין זה הולם את מעמדו הרם ואת מעשיו אשר שגבו.
רוצה כי אקנה לקלסתר ארשת חמורה יותר, מפילת יראת כבוד והגוררת גם יחס של כבוד ראש. אך מה אעשה והוא עדיין כה צעיר ונעים הליכות? רק השנים והרגעים יחרתו בו את בגרות רישומם וזעפם, להקדיר קמעה חזותו.
אך עלי לעשות זאת בטרם עת, ולהסתגל לרצונו המבקש להחיש את הזמן בכול.

השפעות של תרבויות אחרות בעלות גוון מיסטי, אסטרולוגי וכו'

(מיכאל אבי יונה, "תולדות האומנות הקלאסית", מוסד ביאליק 1969)

מנהג אטרוסקי קדום שאומץ על ידי הרומאים היה מסכת המוות בדמותו של הנפטר. מלאכת עשיית מסכות המוות שהינה העתקה מדויקת של דיוקן הנפטר, שימשה זירוז גדול לקידום הדיוקן הריאליסטי

במאה הראשונה לספירה טבעו במיטבעות לוגדונום ואמריטה שבספרד מספר רב של מטבעות עם דיוקנים לשמאל לעומת הטביעה של מיטבעת רומא (ראה סקר המטבעות). בפורטרטים של התקופה הפלאווית מורגש ביתר שאת הניגוד בין המסורת ההלניסטית של ימי נירון ובין פשטותם של נושאי השררה והפמליה הקיסרית דווקא בימי שושלת זו.

תנועת הראש המופנה שמאלה מוסיפה יסוד חדש, בארוקי מטבעו לפרוטימי זו.

נראה אמנם שרוב האומנים ברומא המשיכו לעשות דיוקנים פשוטים וריאליסטים מפרוטומות קיסריות עצמם ועד לבני המעמד האזרחי.

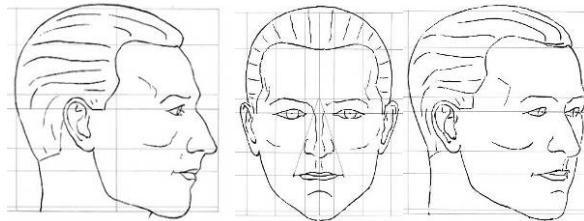

זיהויים של דמויות החצר והאצולה הרומאים מתאפשר בסיוע דמות דיוקנם של השליטים ובני משפחותיהם הטבועים במטבעותיהם.

אומנם הדמויות שעל המטבעות המתוארות במראה מהצד, אולם אפילו בפרצופים זעירים אלו מתבלטת המגמה הריאליסטית האופיינית להלך הרוח הרומאית.

ב.מ. יכטהימר "ציור ורישום" אחיאסף 1991

בפרוטרוט חשוב לעצב את הדיוקן של אדם מסוים במהותו האישית ולא להציג ראש של טיפוס בני אדם גרידא. פני האדם הם הרבה יותר מדפוס יציקה, ואין צורך להשקיע בהם, אלה להפך להפיק מהם, להדגיש את המהותי והמיוחד. הבחירה ביתר יסודיות הפרוטרוט תלויה בבגרותו של הצייר, במזגו ובתפיסתו וכשרו להעריך את חשיבות תווי הפנים.

קבלת מינויי ותוארי כבוד מהסנט הקשורים לחגים ולתיארוך טביעת המטבע.

סקר שערכתי במטבעות שטבע הדריאנוס מצאתי כי:

בשנים 117–132 לסה"נ (15 שנים) טבע 12 מטבעות עם דיוקנים לשמאל.

בשנים 132–138 לסה"נ (6 שנים) טבע 61 מטבעות עם דיוקנים לשמאל.

תואר הכבוד הנעלה ביותר שנתן להעניק לקיסר הוא *Pater Patriae* (אבי המולדת, בקיצור PP) והוא מופיע במטבעות הדריאנוס החל משנת 132 בצד הגב והחל משנת 134 על צד הפנים.

האם יתכן כי קבלת תואר נכסף ומכובד זה הוא שהמריץ את הדריאנוס לטבוע מספר רב של דיוקנים לשמאל ?

